

**КООПЕРАТИВНІ ДІЯЧІ ГАЛИЧИНИ
КІНЦЯ ХІХ — ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ ХХ ст.
(на матеріалах фонду фотографій Інституту досліджень
бібліотечних мистецьких ресурсів Львівської національної
наукової бібліотеки України імені В. Стефаника)**

Алла Ільницька

*молодший науковий співробітник відділу наукових досліджень
спеціальних видів документів Інституту досліджень бібліотечних
мистецьких ресурсів ЛННБ України ім. В. Стефаника*

Подано опис індивідуальних і групових фотографій кооперативних діячів Галичини кінця ХІХ — першої половини ХХ ст. з фондів Інституту досліджень бібліотечних мистецьких ресурсів Львівської національної наукової бібліотеки України імені В. Стефаника, переважно невідомих широкому загалу. Групові фото, які відтворюють події, доповнено історичним коментарем.

Ключові слова: *кооперативний рух, кооперативні діячі Галичини, Ревізіійний Союз українських кооперативів, фонд фотографій.*

We reviewed the description of individual and group photographs of the cooperative figures of Galicia from the funds of the Institute for the Study of Library Art Resources of the Lviv National Scientific Library of Ukraine named after V. Stefanyk is presented, mostly unknown to the general public. The group photo is supplemented with a historical commentary on recorded events.

Keywords: *cooperative movement, cooperative figures of Galicia, Revision Union of Ukrainian Cooperatives, photo fund.*

У фондах Інституту досліджень бібліотечних мистецьких ресурсів Львівської національної наукової бібліотеки України імені В. Стефаника зібрано чимало фотографій, присвячених розвитку і тенденціям становлення кооперативних рухів у західній частині України, зокрема у Галичині. Серед світлин — не лише портрети кооперативних діячів, лідерів кооперативного руху у Галичині, а й групові фото, які відтворюють найяскравіші події цього суспільно-політичного явища. Хронологічні межі дослідження: кінець ХІХ — перша половина ХХ ст.

Звернімося до самого розуміння кооперативного руху як суспільно-політичного явища. Слід зазначити, що кооперація — це самобутній український концепт, який не має істотної суміжності із зарубіжними економічними моделями. Основні засади та ідейні принципи руху завжди спиралися на християнський світогляд, заporукою якого є духовне удосконалення людини, визнання приватної власності, але обмеження її розмірів вимогою загального добра. Виходячи з такого творчого чинника нації та концепції впровадження самобутнього державницького життя, внаслідок високих темпів кооперування на 1939 р. кількість членів різноманітних кооперативів становила майже 50% українського населення. Варто сказати, що ідеї, які висловлювали натхненники та ідеологи руху, можуть слугувати чудовим прикладом для сучасних представників української влади задля утвердження не лише економічного, а й соціально-духовного розвитку держави.

Гуртуючи розпоршених українців у націю, кооперація перетворилася на впливову політичну силу, яка забезпечувала матеріальну підтримку процесові становлення національної самосвідомості українців, сприяла формуванню національно свідомої інтелігенції, їхній боротьбі за громадські та політичні права, економічну самостійність, політичну незалежність. Як уже було зазначено, кооперативний рух на українських землях мав свої характерні особливості, однак його підґрунтям був досвід країн Західної Європи. Так, у Західній Європі він виник у середовищі індустріального робітництва, поява ж української кооперації зумовлена боротьбою селянства за землю, необхідністю задовольнити численні соціальні, господарські та культурно-національні потреби.

Якщо ж звернутися до історії виникнення кооперативного руху в Україні, то варто зазначити, що перший споживчий кооператив на українських землях у складі Російської імперії був заснований 1866 р. у Харкові з ініціативи М. Балліна. Вже у 1868 р. кооперативно-споживче товариство було організоване у Києві. Важливо, що його Раду очолювали визначні українські діячі М. Драгоманов, В. Антонович, М. Яснопольський та ін. Діяли споживчі товариства в Єлисаветграді (нині Кропивницький), Катеринославі (нині Дніпро), Лебедині, Миколаєві, Севастополі, Сімферополі, Херсоні, Чернігові та інших містах.

Боротьба української кооперації за свої принципи та ідеали виразно проявлялася на Всеросійських кооперативних з'їздах, зокрема на 2-му (Київ, 1913 р.), в якому взяли участь і кооператори із Західної України. Примітно, що центром кооперативного руху був Київ, саме тут постало товариство «Наша кооперація» [1].

Об'єктом нашого дослідження є здебільшого невідомі широкому загалу індивідуальні фотопортрети і групові фотографії діячів кооперативного руху Галичини кінця XIX — першої половини XX століття, які зберігаються у фонді фотографій ЛННБ України ім. В. Стефаника. До групових фото подаємо історичний коментар. Акцентуємо увагу на описі знайдених фотоматеріалів та ідентифікації зображених на них кооператорів, не ставлячи за мету докладно висвітлити їхню суспільно-політичну діяльність. Стаття має інформаційний характер і спрямована на посилення інтересу дослідників кооперативного руху у Галичині до фонду фотографій Інституту. Найяскравішими представниками цього суспільно-політичного явища у Галичині були: Микола Заячківський, Кость Левицький, Остап Луцький, Василь Нагірний, Юліан Павликовський.

У фокусі нашого дослідження є кооперативний рух на західноукраїнських землях, зокрема у Галичині. Варто зазначити, що каталізатором зародження цього явища тут було греко-католицьке духовенство, яке у 1870-х рр. впровадило так звані братські каси з метою покращення важкого економічного становища селянства. Товариство «Просвіта» відкривало при своїх читальнях позичкові каси й споживчі крамниці (на 1912 р. відповідно 257 і 540), таку ж діяльність розгорнули москвофільське Товариство ім. Качковського та Українська радикальна партія. Ефективними виявилися кооперативи, які були організовані відповідно до австро-угорського закону про заробітково-торговельні спілки (1873 р). Першим стало торговельне підприємство «Народна торгівля», засноване 1883 р. у Львові з ініціативи Василя Нагірного. Власне, це було перше товариство, яке розпочало реалізацію основоположних ідей кооперативного руху у Галичині. У фонді фотографій маємо чотири світлини, що репрезентують життя цього товариства:

— з'їзд начальників «Народної Торгівлі» у Львові 1924 р.;

— загальні збори «Самопомочі службовиків Народної Торгівлі» у Львові 09.12.1928 р.;

— «Народна Торгівля», на якій зафіксовані знакові постаті цього товариства: Ілля Антоняк, Володимир Бачинський, Михайло Гункевич, Евстахій Гутникевич, Володимир Дудкевич, Олена Захарісевич-Бівель, Микола Заячківський, Ярослав Кисілевський, Альбіна Книгиницька, Атанас Комар, Семен Кондур, Микола Коновал, Володимир Копистянський, Михайло Лазорко, Лларіон Липецький, Василь Нагірний, Евстахій Нагірний, Аполлон Ничай, Антін Окпиш, Іван Пашкевич, Григорій Попович, Іван Семчишин, Теодор Сениця, Юліян Січинський, Олімпія Скарбек, Микола Скрипка, Роман Сосновський, о. Олександр Стефанович, Микола Терлецький, Йосиф Тисовецький, Микола Турин, Степан Тютко, Степан Федак, Семен Шот, Теофіль Янович.

«Народна Торгівля» мала стати центральним складом сільських і маломістечкових крамниць (громадських і приватних), вишколити й виховати їх персонал, постачати гуртом закуповуваний товар з перших рук і привчати українське населення до своєї торгівлі» [2].

1899 р. у м. Олесько (нині смт Буського району Львівської області) представники селянства, інтелігенції та духовенства створили товариство «Сільський господар», яке згодом на конкурсній основі організувало стажування за кордоном. Хто відчував достатній потенціал, міг взяти участь у конкурсі, який передбачав європейські студії з економіки, кооперативної діяльності. На той час це була неоціненна можливість особистісного розвитку, яка, до того ж, підсилювала інтеграційні взаємодії з європейським економічним простором і соціумом. «Сільський господар», крім того, провадив активну діяльність щодо більш традиційних форм освітньо-просвітницького характеру. Важливо зазначити, що такі організації мали також і світоглядний характер, адже вони спонукали не лише вміло поводитись із своїм майном, а й бачити у торгівлі глибші сенси. Основну увагу вони приділяли професійному шкільництву осіб, котрі займалися сільським господарством. До інших поширених заходів цієї організації слід зарахувати пропаганду сільськогосподарських знань серед населення, організацію читалень, бібліотек, проведення з'їздів, курсів і виставок, видання тижневика «Господарська часопись» і брошур у серії «Бібліотека сільського господаря» [9, с. 10]. У фонді фотографій маємо такі світлини, що відображають діяльність цієї організації:

— перший повоєнний з'їзд голів філій краєвого господарського товариства «Сільський господар» та агрономів у Львові 30.03.1928 р.;

— перший з'їзд інструкторок «Сільського Господаря» 03.10.1937 р.;

— п'ятий з'їзд голів і секретарів філій краєвого господарського товариства «Сільський господар» у Львові 28.12.1938 р.;

— ювілейні загальні збори краєвого господарського товариства «Сільський господар» у Львові, що відбулися у 40-ліття перших загальних зборів (23.03.1899 – 23.03.1939), де серед інших зображені о. Тит Войнаровський, о. Тома Дуткевич, Юліан Павликовський, Гринь Тершаковець, Євген Храпливий.

У 1898 р. постало перше кооперативне об'єднання — Крайовий Союз Кредитовий (КСК), який став головною фінансовою інституцією для всієї кооперації. Засновником КСК був Кость Левицький. Найсильнішим сектором української кооперації в Галичині була кредитова кооперація, об'єднана головним чином у Крайовому Союзі Кредитовому. Саме завдяки кредитовій кооперації вдалося стримати лихву. Головним ініціатором цієї акції був о. Тит Войнаровський — засновник парцеляційного товариства «Земля» у Львові, до якого входили також кооперативні централі та деякі кооперативні каси. Кредитові кооперативи допомагали селянству викуповувати землю з парцеляції дворів, фінансували еміграцію до Бразилії, Канади, США й на сезонні роботи до Пруссії.

Величезну роль в утвердженні кооперативного руху відіграв Ревізійний Союз Українських Кооперативів (РСУК) — провідна установа організаційно-ідейного об'єднання західноукраїнської кооперації у Галичині, згодом на українських землях під Польщею з осідком у Львові. РСУК був заснований 1905 р. під назвою Крайового Союзу Ревізійного (КСР) для встановленої законом періодичної перевірки діяльності об'єднаних кооператив усіх видів і ступенів на території Галичини. Оскільки КСР перебрав від Крайового Союзу Кредитового справи організації кооперативних спілок усіх видів, він поширив також свої завдання: дбати про розвиток об'єднаних кооператив, засновувати нові кооперативи та розбудовувати їх господарські об'єднання, поліпшувати діловодство та поглиблювати й поширювати кооперативні принципи серед українського громадянства.

Між щорічними зборами делегатів об'єднаних кооперативів його статуту і громадську відповідальність репрезентувала Рада з 12 членів. Поточні справи полагоджував Виділ (від 1912 р. так званий Постійний Виконавчий Комітет) і призначуваний ним директор канцелярії КСР. Головою Ради КСР упродовж 1904–1914 рр. був Кость Левицький, його заступником, керівником Виділу та головним ідеологом кооперативного руху — Кость Паньківський, який до 1908 р. також редагував місячний журнал КСР «Економіст».

Кость Левицький, Юліан Павликовський, Остап Луцький були знаковими постатями цієї організації. А Остап Луцький — чи не найбільш активним діячем усього кооперативного руху у Галичині. Наголошуючи на важливості кооперації у житті українців, Юліан Павликовський, наприклад, зазначав, що «оконечну мету українського національного кооперативного руху витягує ідея визволення людини; український кооператизм змагає до звільнення людини з оков духовної темноти й злиденного отупіння через звільнення її з кліщів нужди; український кооператизм виводить сірі народні маси безіменних з'їдачів сухого хліба у ряди повновартних і повноправних громадян; у дружній співпраці зі собою стають вони не тільки ковалями власної долі, а й будівничими долі народу» [8]. Такі міркування, звичайно, підкреслюють світоглядну глибину діяльності руху, що обстоював добробут українського народу з орієнтирами на самодостатність, відповідальність і беззаперечну самореалізацію, прагнучи надати йому можливість забезпечувати гідний рівень життя собі та своїм близьким.

Всі важливі рішення в РСУК ухвалювали спільно президія Ради і дирекція. Довголітнім (1922–1944) головою Ради та її президії був Юліан Павликовський. Рада і її президія були дорадчим органом тричленної дирекції, яку обирали загальні збори і яка мала колегіальну відповідальність. Члени дирекції очолювали три головні відділи РСУК: фінансово-адміністративний, ревізійний і організаційний. Отже, основними, найбільш поширеними в діяльності кооперативів, підпорядкованих РСУК, формами розвитку фінансово-економічної та кооперативної освіти на західноукраїнських землях досліджуваного періоду були:

1) практично-навчальні: проведення кооперативних вишколів, довготривалих і вакаційних курсів — окремо для кооперативних працівників та для осіб, які не мали дотепер відповідних навиків. Типологія курсових програм охоплювала спрямування на навчання торговців, скарбників, крамарів, книговодів, членів кооперативних наглядових рад, ідеологів, референтів, працівників сфери сільського господарства та інших важливих професійних груп. Організація загальних, освітніх, кооперативних пропагандистських курсів; реалізація програм заочного кооперативного шкільництва; реалізація програм короткострокового навчання за кордоном;

2) практично-наукові: організація, проведення, підтримка наукових заходів навчального, дискусійного характеру; видавнича діяльність із поширенням кооперативних, інших освітніх програм серед населення; бібліотечна діяльність з організацією мандрівних бібліотек, фінансуванням чи сприянням пошуку ресурсів на видання різних фахових книг і брошур; методична діяльність із поширенням брошур, посібників, довідникових видань з питань розвитку кооперації, діловодства, комерції тощо; організаційно-методична діяльність з формуванням навчальних програм курсів і вишколів, оптимізацією ідеологічних і прикладних напрямів;

3) практично-організаційні: створення Приватного Коедукаційного Кооперативного Ліцею у Львові в 1939 р. Навчальна програма охоплювала три роки й була орієнтована на надання послуг професійної освіти особам, які працювали в кооперативах. Іншим її напрямом було професійне шкільництво, а саме — підготовка учнів, які мали здібності до кооперативної діяльності й інших форм господарювання, до вступу у вищі навчальні заклади [3].

У середині 1920-х рр. стало актуальним створення головної централі, навколо якої оберталося б життя кооперативів. За участі Остапа Луцького було створене крайове об'єднання загальної закупівельно-збутової кооперації «Центросоюз», який у селах почав координувати постачання споживчих і галантерейних товарів, ремонтних машин, будівельних матеріалів, насіння [7, с. 337]. Активна діяльність Остапа Луцького у цій галузі зафіксована на таких світликах з фондів Інституту:

— члени дирекції РСУК (Ревізійного Союзу Українських Кооператив) 1934 р.;

— діячі кооперативного руху: Володимир Бачинський, Іван Брик, Ярослав Веселовський, Андрій Жук, Микола Заячківський, Іван Кивелюк, Ярослав Колтунюк, Кость Левицький, отець Теодозій Лежогубський, Остап Луцький, Юліан Мудрак, Петро Огоновський, Євген Озаркевич, Омелян Саєвич, Лонгин Цегельський.

— прийняття французького економіста, кооператора проф. Джорджа Фоке: Іван Гижя, Володимир Левицький, Кость Левицький, Роман Левицький, Остап Луцький, Софія Мельникова-Федак, Юліан Мудрак, Ілярій Ольховий, Олекса Охрим, Ірена Павликовська, Юліан Павликовський, Андрій Палій, Петро Палійчук, Зенон Пеленський, Іван Филипович, проф. Джордж Фоке, Євген Храпливий, Юліан Шепарович.

З усіх видів виробництв кооперації найбільше розвинулася молочарська. У 1924 р. відбулася реорганізація Крайового молочарного союзу у Стрию, що отримав назву «Маслосоюз». Нетривалий час до Наглядової ради централі входив і згаданий Остап Луцький. «Маслосоюз» закріпився не лише у Галичині, а й у Польщі. Вже згодом експортна продукція надходила до Великої Британії, Данії, Палестини, Франції, Швейцарії [7, с. 338]. У 1904 р. першу таку спілку у с. Завадів (нині Стрийського району Львівської області) заснував Остап Нижанківський.

Загалом до Першої світової війни Ревізійний союз українських кооперативів через спеціалізовані об'єднання («Народна торгівля», «Маслосоюз», Крайовий союз кредитовий, Крайовий союз господарсько-торговельних спілок, Крайовий союз купівлі та збуту худоби) координував діяльність понад 600 українських кооперативів.

Керівництво руської кооперації, яке дотримувалося московіфільської орієнтації, у 1909 р. організувало Руський ревізійний союз (1913 р. — понад 100 кооперативів). Велику популярність серед населення мало страхове товариство «Дністер» (понад 250 тис. осіб). У фонді зберігається світлина ідейних натхненників товариства з нагоди святкування його десятиліття (1892–1902), де серед інших зображені Іван Бачинський, Сидір Бриттин, Дмитро Греголінський, Коцко (батько Адама Коцка), Осип Кузьмич, Іван Левицький, Леонід Нижанківський, Ілько Пак, Зенон Рутковський, Олександр Сорочковський, Іван Сполітакевич, Василь Чума, Нестор Яворівський, Ілля Яремкевич, Михайло Яцків.

Свої кооперативи заснували більшість сільських і міських українських громад, які налічували понад 700 тис. осіб, а кількість їхніх працівників зросла до 15-ти тис. осіб. У міжвоєнний період у Львові діяли кооперативи «Архо», «Гарма», «Ізмарад», «Рій», «Червона калина», кінокооператив «Добро і краса» та один із найбільших за капіталом — «Союз українських приватних урядовців Галичини», який 1932 р. профінансував створення товариства «Суспільний промисл». До слова, у фонді містяться цікаві світлини товариства «Руй» («Рій»).

У цей період потужно розвивалося кооперативне шкільництво. У 1920–1930-х рр. функціонувала Торговельна школа товариства «Просвіта», 1938 р. відкрито трирічний кооперативний ліцей. До прикладу, українське населення Волині на початку 1930-х рр. організувало понад 620 кооперативів, зокрема на Ковельщині працювало близько сотні сільських кооперативів. Проте упереджена політика польської влади негативно впливала на консолідацію зусиль у боротьбі за цілісність української кооперації. На Буковині розвинувся кредитний рух: 1903 р. близько 150 сільських кас утворили союз «Селянська каса». Провідними діячами цього руху були Степан Смаль-Стоцький, Лев Когут.

Одним із беззаперечних активних діячів кооперації у Галичині був Микола Заячківський. Власне він був натхненником і співорганізатором товариства «Руська бесіда», при якому від 1900 р. очолював театр. Від 1902 р. виконував функції секретаря кооперативу «Народна гостиниця». У 1911 р. від Міністерства торгівлі Австро-Угорщини отримав стипендію для вивчення можливостей українського експорту і становища емігрантів у штаті Парана (Бразилія). У фонді фотографій міститься світлина, на якій зафіксовано перебування Миколи Заячківського у Бразилії. Примітно, що Микола Заячківський — співзасновник Товариства опіки над емігрантами ім. св. Рафаїла у Львові (1912 р.), був активним представником не лише кооперативного руху, а й політичного життя. З початком Першої світової війни він вступив до підпільної організації, що підтримувала зв'язки з СВУ, брав участь у розробленні стратегії визвольного руху в Галичині за умов російської окупації. Упродовж 1915–1917 рр. перебував у Сибіру, куди його

депортувала російська влада. У 1917 р. переїхав до Києва, працював у спілці «Дніпросоюз». Від 1918 р. Микола Заячківський жив і працював у Львові. Очолював кооператив «Народна торгівля», був заступником голови галицької кредитної спілки «Центробанк», завідувачем ревізійної комісії РСКУ, головою Товариства опіки над українськими емігрантами, почесним членом Союзу українських купців і підприємців. Микола Заячківський матеріально підтримував українських художників і письменників, зокрема В. Стефаніка, І. Труша, О. Новаківського, П. Холодного [6]. У фонді фотографій маємо низку світлин про цей період і його ключові постаті:

— Антін Гак, Володимир Дорош, Микола Заячківський, Стефан Качала, Дмитро Ліськевич, Володимир Охримович, Ник[олай] Панчук, Теодозій Ставничий, Іван Стеців, Микола Шухевич в Єлисейську 14-27.06. 1917 р.;

— прийняття о. Сполітакевича з дружиною з Америки в помешканні п. Осипи Паньківської в гурті представників українських львівських установ. Серед присутніх: Микола Заячківський, Кирило Студинський, Степан Федак.

— видатні діячі кооперації Володимир Бачинський, Іван Брик, Микола Заячківський, Юліан Мудрак;

— «Міщанське Братство» на святкуванні [в Народному Домі у Львові 07.05.1922 р.], де серед інших зображені Іван Брик, Іван Борис, Михайло Галушинський, Антін Гладішовський, Микола Заячківський, Лесь Кульчицький, о. Куницький, Іван Куровець, Євген Олесницький, Степан Федак, Василь Щурат.

Чимала кількість світлин, що зберігаються у фонді, присвячена проведенню кооперативних курсів у різних містах Західної України. Як уже зазначалося, кооперація була не лише економічним, а й освітньо-просвітницьким явищем. Перша Торговельна Школа кооперативного спрямування почала функціонувати 5 листопада 1911 р. при Товаристві «Просвіта» у Львові. Вже в 1923/1924 н. р. у цій школі, крім загальноосвітніх предметів, викладали бухгалтерію з елементами банківської справи, фінансову кореспонденцію, купецьке рахівництво, товарознавство, економічну географію, науку про кооперацію і основи знань про торгівлю як фахові предмети. У 1936/1937 н. р. структура кооперативної освіти була така:

- Трирічна Торговельна Коедукаційна Школа з кооперативним ухилом;
- Купецька Гімназія;
- Однорічна Коедукаційна Школа Торговельного Виховання I ступеня;
- Однорічна Коедукаційна Школа Торговельного Виховання II ступеня;
- Однорічний Коедукаційний Торговельний Курс для абітурієнтів із середніх шкіл;
- Вищий Кооперативний Курс (Вища Кооперативна Школа РСУК) [5].

У фонді зберігається низка світлин, що відображають освітньо-просвітницький процес:

— курс садівничий, Полівці Чортківського повіту, 16-19 квітня 1913 р. (інструктор садівництва І. Струк, голова кружка Н. Смерчинський);

— господарсько-освітні курси, організовані Кремянецькою «Прогресивною» в Кремянці 20 лютого – 18 березня 1927 р.;

— перші українські кооперативні курси у Бересті на Поліссі 20 березня 1927 р.;

— кооперативні курси в Горохові 1927 р.;

— кооперативні курси в Любомлі 1927 р.;

— двомісячні кооперативно-господарські курси в Луцьку 10 січня – 10 березня 1928 р.;

— двотижневі кооперативні курси в Холмі 20 травня – 8 червня 1928 р.;

— кооперативні курси в Острозі на Волині 14-28 лютого 1929 р.;

— кооперативний курс у Стронятині коло Львова;

— торгова школа в Яворові;

— торговельна школа у Львові (дир. Денис Коренець) 1929 р.

Як свідчить тогочасна статистика, 87% загалу членства в західноукраїнській кооперації були хлібороби, 12,9% — жінки. При об'єднанні українських жінок «Союз Українок» функціонувала Жіноча Гільдія, що була членом Міжнародної Кооперативної Гільдії [1]. У фонді містяться групові світлини жінок, які брали активну участь у галицькій кооперації. Одна з них зафіксувала

членів президії першого з'їзду інструкторок «Сільського Господаря» 03.10.1937 р.: Ірену Домбчевську, Оксану Дучимінську, Олену Кисілевську, Харитю Кононенко, Ірену Павликовську, Олену Степанів-Дашкевич, Олену Штогрин (з Америки).

Порівняно з іншими ревізійними союзами Польської держави українська кооперація творила найсуцільнішу і найдинамічнішу групу своїм ростом і організаційною вправністю. Це було причиною частих нападів на українську кооперацію з боку пропольської преси. У 1930 р. під час пацифікації знищено багато українського кооперативного майна, а чимало коопераційних працівників потерпіло фізично від побоїв. Другий нищівний удар українській кооперації завдав польський уряд під кінець 1934 р. РСУК відібрано право нагляду за українською кооперацією поза трьома східно-галицькими воєводствами. Тоді ж було відлучено 430 кооператив з північно-західних земель і деяку кількість із західної Лемківщини і підпорядковано польським ревізійним союзам. «Масло-союз» чинив опір урядовому тиску в 1935 р., коли ніби з метою господарської раціоналізації мала бути здійснена районізація молочарень і в окремих районах мали залишитися тільки найкращі змеханізовані молочарні. Українські районові молочарні витримали змагання й за допомогою всієї української кооперації найкраще змодернізували своє виробництво на українських теренах [4].

Невтішною була історія українського кооперативного руху і надалі, зокрема на початку Другої світової війни. Багато свідомих кооперативних працівників, які залишилися на місцях, намагалися зберегти головні ідеї та методи праці в кооперативах, але їх часто за це переслідували, чимало з них були ув'язнені й заслані. Частина визначних кооперативних працівників емігрувала або затрималася на окраїнах українських земель, які входили до Генеральної Губернії. Хоч можливості й обмежувалися, проте вони все ж активно відновлювали й розбудовували там кооперативні господарства.

Кооперативний рух, зважаючи на свої ідеологічне підґрунтя і світоглядні мотиви, був не лише віхою ідейного утвердження економічних принципів і цілей, а й ідей українськості через захист і підтримку пересічного українця. Він привів до творення низки спілок і товариств у Галичині, що сприяли організації та підтримці

1. *Витанович І.* Кооперація. Українська кооперація на Західних Землях [Електронний ресурс] / *І. Витанович* // Енциклопедія українознавства. Загальна частина (ЕУ-І). — Мюнхен ; Нью-Йорк, 1949. — Т. 3. — С. 1111-1124. — Режим доступу: <http://litopys.org.ua/encycl/eui107.htm>. — Назва з екрана.
2. *Витанович І.* «Народна Торговля» / *І. Витанович* // Енциклопедія українознавства : слов. частина. — Перевид. в Україні. — Львів, 1996. — Т. 5. — С. 1688.
3. *Гелей С.* Особливості розвитку української споживчої кооперації в Галичині у 20-х роках ХХ століття / *Степан Гелей* // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність : зб. наук. праць. — Львів : Ін-т українозн. ім. І. Крип'якевича НАН України, 2012. — Вип. 21. — С. 176-188.
4. *Гелей С.* Теорія та історія кооперації : підруч. / *С. Гелей, Р. Пастушенко*. — Київ, 2006. — 513 с.
5. *Козанкевич Є.* Розвиток українського кооперативного руху у Польщі (1918–1939 рр.) [Електронний ресурс] / *Є. Козанкевич*. — Режим доступу: <http://www.soskin.info/ea.php?pokazold=20040209&n=2&y=2004>. — Назва з екрана.
6. Микола Заячківський — громадський, культурно-освітній діяч // Товариство «Рідна школа»: історія і сучасність : наук. альманах. — Ч. 1. — Київ, 2001.
7. Муза і чин Остапа Луцького / упоряд.: *В. Дервінський, Д. Ільницький, П. Ляшкевич, Н. Мориквас*. — Київ : Смолоскип, 2016. — 936 с.
8. *Павликовський Ю.* Природа, мета і світогляд українського кооперативного руху / *Юліан Павликовський* // Кооперативна республіка. — 1934. — С. 48-49.
9. *Потапюк Л. М.* Становлення економічної освіти на прикладі діяльності західноукраїнських громад (кінець ХІХ — початок ХХ століття) / *Л. М. Потапюк, І. П. Потапюк* // Економічний форум. — 2015. — № 2. — С. 5-12.